

A tudomány nem gondolkodik, mondta egykor Heidegger, csak kalkulál és derivál. Ami pedig a technikát illeti, arról még a progresszió iránt leginkább elkötelezett szellemek sem feltételezik, hogy gondolkodna, mert magától értetődik, hogy az bizony leginkább csak szerkeszt és konstruál. Ebben a tekintetben a baloldalinak mondott Adorno és Horkheimer hajszára ugyanúgy érvel, mint a konzervatív jobboldaliként számon tartott Heidegger, s a nézetek e kísérteties hasonlósága talán mégsem véletlen. Egy másik példa: számos tanulmány született már arról, hogy Dosztojevszkij regényeiben a matematika szinte mindig ironikus és gunyoros kontextusban jelenik meg („tervem sikere matematikailag biztosított”), ami a valóságban azt jelenti: a világon semmi sincs biztosítva. Az ehhez hasonló vélekedések sorát szinte a végtelenségig lehetne folytatni. A tudomány- és technikakritika huszadik századi irodalma úgyszólván tengernyi, hiszen a befolyásosabb intellektüelek többsége – kiváltképpen Hirosima és Nagaszaki után – a technikában és a technokratákban látta a Sátán modern alakját megjeleníteni.

Mindezt tudva és mérlegelve mégis úgy vélem, érdemes árnyaltabban fogalmazni, s nemcsak azért, mert „aki kritizál, az eo ipso a haladás szabatólójának minősíthető”, miként arról Günther Anders híres könyvében tudósít, hanem azért is, mert ezt követeli a tisztességes eljárásához való jog (ami pedig köztudottan a bűncselekménnyel gyanúsítottat is megilleti). Tény, az újkor kezdete óta a nyugati ember a perfekcionizmus ígézetében él, és a tökéletességre törekvés olyan vegzatúrák sorozatát indította be, amelyek megújuló rohamai elől évszázadok óta nem lehet kitérni (a kopernikuszi fordulat, a darwinizmus, a pszichoanalízis, az etológia, a szociobiológia, az informatika, a neurobiológia). A vegzatúrák aktuális végpontján a legelborzasztóbb víziókat sejtető „cloning”, azaz a génmanipuláció jelenik meg, mondta Anders, immáron több mint három évtizeddel ezelőtt.

A technika imperatívusza a következőképpen hangzik: ami megcsinálható, azt meg is kell csinálni. A parancs elfogadásával egyfajta posztcivilizációs kannibalizmus vette kezdetét: az ember kizárólag eszközzé, illetve nyersanyaggá változott. Pedig az ember nevű lénynek mentális szüksége, hogy élete stabil és kiszámítható létfeltételek közepette folyjon, azaz valamiféle narcisztikus páncélzatra van szüksége, amely hatékony immunrendszerként védelmet nyújt az egyénnek és a közösségnek a külső, idegen és váratlan behatások ellen.

Közismert, hogy a tudomány autonómiájának imperatívusza és a politika (mint mecénás/megrendelő/kontrolláló hatalom) elvárásai gyakran szembekerülnek egymással. Azt is jól megtanultuk, hogy a huszadik század első harmadától már nem egy Voltaire vagy Anatole France mondja meg a világnak, mi az igaz és mi a nem igaz, hanem egy Oppenheimer, egy Werner Heisenberg vagy éppen egy Andrej Szaharov. Noha látszólag minden ellene szól, a huszadik század közepétől mégis nagyon úgy tűnik, hogy a természettudósok (eleinte az atomfizikusok, később a géntechnológusok) specifikus tudáskészlete lesz az a fundamentum, amelyre az általános erkölcsi igazságok építhetők. Mindez mégsem jelentheti, hogy eltűnünk a szellemtudomány (plusz művészet) és a természettudomány (plusz technika) ellentétét, és például az atomfizikusokat automatikusan az emberi nem rossz oldalára tesszük. Mint humán tudományokkal foglalkozó ember úgy vélem, az embertelen eszmék és ideológiák kiöltői és menedzselői százszor veszélyesebbek, mint a természettudósok, akik – sokszor talán túlságosan is naivan – ilyen vagy olyan rendszer szolgálatába állítják tehetségüket.

Hegedűs Gáborhoz hasonlóan én is matematikust idézek a tudós felelősségéről. Egyik könyvében Leonhard Euler a „tolvaj marionett bábú” példáját használja, hogy szemléltesse a gépies cselekvésen alapuló szükségszerűség és a spontán (emberi) cselekvés szabadsága közötti különbséget. A marionett-művész bármilyen ügyesen mozgatja bábuját, mondja Euler, például úgy, hogy a piacon bárki zsebéből kiemeli a pénztárcát, a lopásért mégsem a bábút, hanem az őt mozgató „művészt” lehet felelőssé tenni. Mint ahogyan Isten előrelátása sem foszthatja meg az embert a szabad akaraton alapuló cselekvéstől. „Nem azért írom ezt a levelet, mondja Euler, mert a levélírás terve Isten elméjében előzetesen adva volt, hanem mert kedvem támadt, hogy levelet írjak a barátomnak. De miután kedvem támadt ehhez, Isten előre látta, mit teszek. Így Isten előrelátása semmit sem vesz el a szabadságomból, következésképpen a cselekedeteimben szabad vagyok, akár előre látta ezt Isten, akár nem.”

Mindebből az következik, hogy az embernek – bármilyen helyet foglaljon el a társadalmi munkamegosztás rendjében – ahhoz, hogy legyen bátorsága naponként a tükörbe nézni, nem adhatja fel az autonóm cselekvés normatív eszméjét. Ennek legfontosabb feltétele a visszautasítás, hogy a külső hatalmak bábuként kezeljék.